

**ВІД МІЖМОР'Я ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ:
СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ****FROM INTERMARIUM TO EUROPEAN SECURITY:
THE STRATEGY FOR EASTERN EUROPE'S TRANSFORMATION****Климончук В.Й.,***доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника***Москалюк М.Ф.,***кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У статті досліджуються геополітичні виклики, спричинені російським фактором, та перспективи трансформації безпекової архітектури Східної Європи через концепцію Балто-Чорноморського союзу (Міжмор'я). Аналізуються історичні передумови, сучасний стан та можливі сценарії розвитку цього регіонального об'єднання як стратегічного інструменту стабілізації та інтеграції Центрально-Східної Європи.

Розкриваються основні аспекти безпекової взаємодії країн регіону в умовах зростаючої військової загрози з боку Російської Федерації, а також внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування регіональних союзів. Особлива увага приділяється ролі України як ключового елемента цього процесу, оскільки її територіальне розташування, військовий потенціал та політичне значення визначають перспективи ефективності Балто-Чорноморської інтеграції.

Розглядається проблема оборонної автономії країн Балто-Чорноморського регіону, зокрема необхідність зміцнення військово-промислового комплексу, розвитку технологічного потенціалу оборонного сектору та зменшення залежності від зовнішніх постачальників озброєнь. Висвітлюються перспективи створення спільних виробничих потужностей та впровадження координаційних механізмів для спільного реагування на військові загрози. Особливо акцентується увага на значенні незалежної оборонної інфраструктури як фундаменту регіональної стабільності та засобу запобігання майбутнім кризам.

Проаналізовано інформаційний вимір геополітичного протистояння, зокрема роль інформаційної війни, стратегічних комунікацій та дипломатії у формуванні міжнародної підтримки країн Балто-Чорноморського регіону. Досліджуються механізми інформаційного впливу на світову громадськість, методи боротьби з дезінформацією та важливість консолідованої комунікаційної стратегії для держав-учасниць.

Наголошується на ролі Центрально-Східної Європи як активного суб'єкта міжнародних відносин, здатного не лише реагувати на зовнішні виклики, а й ініціювати власні інтеграційні процеси, створюючи нові стратегічні альянси. Висвітлюються можливості взаємодії Балто-Чорноморського союзу з НАТО та Європейським Союзом, а також перспективи посилення регіональної координації у військовій, економічній та інформаційній сферах.

Загалом стаття окреслює теоретичні та практичні підходи до трансформації регіональної безпеки в Східній Європі, аналізує поточні виклики та пропонує шляхи посилення Балто-Чорноморського співробітництва як важливого компонента нової європейської безпекової системи.

Ключові слова: Балто-Чорноморський союз, Міжмор'я, Центрально-Східна Європа, регіональна безпека, міжнародна співпраця, геополітика, регіональні інтеграційні об'єднання.

The article examines the geopolitical challenges posed by the Russian factor and the prospects for transforming the security architecture of Eastern Europe through the concept of the Baltic-Black Sea Alliance (Intermarium). It analyzes the historical prerequisites, the current state, and possible development scenarios of this regional association as a strategic tool for stabilizing and integrating Central and Eastern Europe.

The study explores key aspects of security cooperation among the region's countries in the context of the growing military threat from the Russian Federation, as well as the internal and external factors influencing the formation of regional alliances. Particular attention is given to Ukraine's role as a pivotal element in this process, as its territorial location, military potential, and political significance determine the prospects for effective Baltic-Black Sea integration.

The issue of defense autonomy for the Baltic-Black Sea region's countries is considered, with a focus on the need to strengthen the military-industrial complex, develop the technological potential of the defense sector, and reduce dependence on external arms suppliers. The article highlights the prospects for establishing joint production capacities and implementing coordination mechanisms for collective responses to military threats. Special emphasis is placed on the importance of independent defense infrastructure as a foundation for regional stability and a means of preventing future crises.

The information dimension of geopolitical confrontation is analyzed, particularly the role of information warfare, strategic communications, and diplomacy in shaping international support for the Baltic-Black Sea region's countries. The study examines mechanisms of information influence on the global public, methods of countering disinformation, and the significance of a consolidated communication strategy for participating states.

The article underscores the role of Central and Eastern Europe as an active actor in international relations, capable not only of responding to external challenges but also of initiating its own integration processes and creating new strategic alliances. It explores the potential for cooperation between the Baltic-Black Sea Alliance, NATO, and the European Union, as well as prospects for enhancing regional coordination in military, economic, and informational spheres.

Overall, the article outlines theoretical and practical approaches to transforming regional security in Eastern Europe, analyzes current challenges, and proposes ways to strengthen Baltic-Black Sea cooperation as a crucial component of the emerging European security system.

Key words: Baltic-Black Sea Union, Intermarium, Central and Eastern Europe, regional security, international cooperation, geopolitics, regional integration alliances.

Постановка проблеми. Загострення безпекової ситуації в Центрально-Східній Європі через російську агресію актуалізує потребу у нових механізмах регіональної співпраці. Балто-Чорноморський союз (Міжмор'я) розглядається як потенційний інструмент стабілізації та посилення безпеки. Однак залишаються відкритими питання щодо його формату, ефективності та спроможності протистояти сучасним викликам. Необхідно визначити ключові чинники, що сприяють чи перешкоджають його створенню, а також оцінити можливі моделі інтеграції для зміцнення оборонного та політичного потенціалу регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика Балто-Чорноморської інтеграції досліджується як українськими, так і західними аналітиками. Збігнев Бжезінський наголошував на стратегічному значенні регіону для європейської безпеки, Марек Цихоцький акцентує увагу на зростанні ролі Польщі у формуванні регіональних альянсів, Дмитро Шульга аналізує перспективи Ініціативи трьох морів для України, а Володимир Дубовик підкреслює важливість оборонної співпраці країн регіону. Сучасні дослідження вказують на необхідність зміцнення безпекової взаємодії та вироблення спільної стратегії протидії загрозам.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Попри активне обговорення Балто-Чорноморської інтеграції, залишаються невирішені питання щодо її практичної реалізації. Зокрема, відсутня єдина стратегія взаємодії між країнами регіону, що ускладнює формування спільних оборонних ініціатив.

Також не визначено формат відносин Балто-Чорноморського союзу з НАТО та ЄС: чи стане він доповненням до існуючих безпекових структур, чи діятиме автономно. Крім того, економічні розбіжності між учасниками можуть гальмувати розвиток спільних проєктів.

Окремою проблемою є недостатня координація у сфері стратегічних комунікацій, що обмежує ефективність інформаційного протистояння гібридним загрозам. Таким чином, подальші дослідження мають зосередитися на пошуку механізмів подолання цих викликів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне дослідження передумов та перспектив Балто-Чорноморської інтеграції як ключового елемента регіональної безпекової системи, а також оцінка її

впливу на стабільність країн Центрально-Східної Європи в умовах сучасних геополітичних викликів. Особлива увага приділяється ролі України в цьому процесі, з огляду на її стратегічне розташування, військовий потенціал і політичне значення.

У межах дослідження розглядаються основні виклики, що постають перед країнами регіону у сфері оборонного та політичного співробітництва, а також аналізуються можливі механізми зміцнення стратегічної взаємодії. Окремо акцентується увага на питаннях формування спільної безпекової політики, розвитку військово-промислового комплексу та координації зусиль у протидії зовнішнім загрозам. Важливим аспектом дослідження є оцінка потенційних моделей регіональної інтеграції, їхньої ефективності та взаємодії з існуючими міжнародними безпековими структурами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема російського фактору та майбутнього реорганізації євразійського простору залишається одним із ключових викликів для західної цивілізації. Незалежно від ступеня усвідомлення країнами Заходу, вирішення цієї проблеми є історичним завданням, яке визначатиме геополітичний ландшафт Європи в довгостроковій перспективі. В цьому контексті Східна Європа має низку переваг, які роблять її особливо важливим суб'єктом у цьому процесі.

По-перше, держави регіону мають глибше розуміння політичної та суспільної динаміки Росії, що зумовлено як історичним досвідом, так і географічною близькістю. Їхні культурні та мовні зв'язки з російськомовним простором надають їм унікальну експертизу щодо функціонування російських політичних і соціальних інститутів, що критично важливо для прогнозування майбутніх сценаріїв розвитку регіону.

По-друге, на відміну від західноєвропейських суспільств, які у другій половині XX століття зазнали значної трансформації у бік постматеріальних цінностей, країни Східної Європи зберігають високий рівень мобілізаційного потенціалу. Їхні суспільства демонструють пасіонарність, яка є ключовою передумовою для активної участі в геополітичних процесах та формуванні альтернативних сценаріїв розвитку постросійського простору.

У цьому зв'язку постає питання про необхідність консолідації країн Східної Європи в єдиний політичний блок. Така інтеграція може стати основою для реалізації комплексної стратегії ста-

білізації та реорганізації євразійського простору в разі геополітичних змін. Зокрема, одним із можливих форматів такої співпраці може бути відродження концепції Балто-Чорноморського союзу (Міжмор'я), яка вперше була сформульована Юзефом Пілсудським у міжвоєнний період.

Історично ця концепція передбачала створення військово-політичного об'єднання держав, що входили до складу колишньої Речі Посполитої, з метою стримування експансіоністських прагнень з боку як Росії, так і Німеччини. В сучасних умовах її адаптація могла б стати стратегічним інструментом для посилення безпеки та стабільності в регіоні, а також для координації зусиль із переформатування простору Східної Європи відповідно до спільних геополітичних інтересів [1].

Таким чином, активізація співпраці східноєвропейських держав і формування єдиного політичного суб'єкта може стати ключовим фактором у вирішенні сучасних викликів, пов'язаних із російським фактором, та створенні нової архітектури безпеки в Європі [2].

Україна займає ключове місце у можливій архітектурі Балто-Чорноморського Союзу, оскільки її територія охоплює майже половину географічного простору між Балтійським та Чорним морями. Відтак, перспективи такого інтеграційного утворення значною мірою залежать від здатності України забезпечити ефективне державне управління, що є однією з визначальних умов його життєздатності.

Вільнюський саміт НАТО, що відбувся 11–12 липня 2023 року, продемонстрував розбіжності серед країн Заходу щодо перспектив євроатлантичної інтеграції України. Традиційно держави Східної та Центральної Європи підтримують швидке приєднання Києва до НАТО, тоді як країни Західної Європи дотримуються більш обережної позиції. Такий розподіл думок відображає контури Балто-Чорноморського Союзу або концепції Міжмор'я, яка бере свій початок на початку ХХ століття. Країни цього регіону мають специфічні геополітичні інтереси, обумовлені безпосереднім сусідством із Росією, яка проводить агресивну зовнішню політику [3].

На думку політичного та економічного експерта, колишнього міністра праці Польщі Пйотра Кульпи, держави Західної Європи, такі як Франція та Німеччина, допускають можливість залишення України в «сірій зоні» безпеки між демократичним світом та авторитарною Росією. Фінальне комюніке Вільнюського саміту, яке не містило чіткої дорожньої карти членства України в НАТО, стало компромісним рішенням між цими двома позиціями. Разом із тим, Кульпа зазначає, що потенційний Балто-Чорноморський союз не може стати альтернативою НАТО чи ЄС, а навпаки, вступ України до цих структур є передумовою для формування такого альянсу. Всі потенційні члени об'єднання

мають отримати реальні гарантії безпеки, що унеможливує ізоляцію України від ширших європейських та євроатлантичних процесів [4].

З іншого боку, український політолог-міжнародник, експерт Аналітичного центру «Об'єднана Україна» Дмитро Левусь оцінює перспективи створення Міжмор'я більш оптимістично. Він припускає, що цей альянс може виникнути навіть за умови, що Україна не буде членом НАТО та ЄС. Водночас Левусь погоджується з тим, що інтеграція в межах Балто-Чорноморського регіону не може розглядатися як альтернатива європейській та євроатлантичній інтеграції України. Формування такого союзу, на його думку, не передбачає одномоментного підписання великої угоди, а має відбуватися через поступове поглиблення співпраці між країнами у різних сферах [4].

Таким чином, сучасні дискусії щодо євроатлантичної інтеграції України та регіональної безпеки вказують на реальну можливість зміцнення Балто-Чорноморського співробітництва. Водночас ключовими умовами ефективності такого об'єднання залишаються надання країнам-учасникам гарантій безпеки та їхнє поступове включення в ширші європейські та євроатлантичні структури. Відмінності у підходах західних і східних партнерів України до питань безпеки можуть відіграти роль у формуванні нових стратегічних альянсів у Центральній-Східній Європі [5].

Люблінський трикутник, тристоронній альянс України, Польщі та Литви, утворений 28 липня 2020 року, може розглядатися як прообраз потенційного союзу країн Балто-Чорноморського регіону [6]. Серед інших інтеграційних ініціатив, що демонструють регіональну співпрацю, варто відзначити Ініціативу трьох морів, яка передусім орієнтована на економічну взаємодію між державами-учасниками. Показово, що у червні 2022 року Україна офіційно приєдналася до цієї ініціативи, ставши її тринадцятим учасником. Концепція Балто-Чорноморського Союзу передбачає залучення різного кола країн, проте незмінними його учасниками у більшості моделей залишаються країни Балтії, Польща та Україна. Окремі підходи розширюють можливе членство за рахунок скандинавських держав, Румунії, Молдови, Туреччини, Грузії або навіть Великої Британії. Показовим у цьому контексті є створення 17 лютого 2022 року військово-політичного альянсу Великої Британії, Польщі та України, що передувало масштабному російському вторгненню [4].

У сучасних геополітичних реаліях перед країнами Балто-Чорноморського регіону постає низка стратегічних завдань, що є ключовими для їхньої безпеки та незалежності. Зокрема, ці завдання включають ефективне протистояння російській загрози, протидію можливим західним спробам умиротворення агресора та сприяння трансфор-

маційним процесам у самій Росії шляхом підтримки національно-визвольних рухів. Виконання цих завдань потребує високого рівня координації та взаємодії між державами регіону, такими як Україна, Польща, Литва, Латвія, Естонія, а також потенційно іншими країнами.

Одним із пріоритетних напрямів цієї співпраці є зміцнення військово-промислових комплексів держав-учасниць, що має включати як розвиток національних оборонних галузей, так і створення спільних виробничих потужностей. Важливість цього питання зумовлена необхідністю забезпечення стратегічної автономії регіону у сфері оборони. Історичний досвід показує, що залежність від постачання озброєнь ззовні нерідко супроводжується політичними обмеженнями та умовами, що можуть суперечити національним інтересам централ [7].

Польща, наприклад, здійснює масштабні закупівлі американської та південнокорейської військової техніки, що значною мірою зміцнює її обороноздатність. Однак у довгостроковій перспективі така стратегія не може вважатися оптимальною, адже вона не усуває залежності від зовнішніх партнерів. Аналогічна проблема постає й перед Україною, яка стикається з політичними обмеженнями щодо використання отриманого озброєння. Зокрема, західні партнери в ряді випадків накладають обмеження на застосування військової техніки проти об'єктів на території Росії, що значно звужує можливості України у веденні воєнних операцій [8].

Відповідно, розвиток власних військово-промислових потужностей має стати стратегічним пріоритетом для країн Балто-Чорноморського регіону. Це дозволить не лише зменшити залежність від зовнішніх постачальників, але й сформувати нову архітектуру безпеки, в межах якої регіональні держави матимуть змогу самостійно реагувати на виклики безпеки.

Ще одним дискусійним аспектом є роль НАТО у забезпеченні безпеки регіону. Попри те, що членство в Альянсі надає країнам певні гарантії безпеки, воно також містить обмежувальні фактори, що можуть стримувати їхню зовнішньополітичну та військову активність. Зокрема, положення Північноатлантичного договору передбачають колективну відповідальність за безпеку, проте практика свідчить, що рішення щодо застосування статті 5 ухвалюються в умовах політичних компромісів та інституційних обмежень. Це викликає питання щодо ефективності Альянсу в кризових ситуаціях та необхідності доповнення його механізмів регіональними ініціативами, такими як Міжмор'я [9].

Таким чином, формування оборонної автономії країн Балто-Чорноморського регіону є важливим елементом їхньої стратегії безпеки. Зміцнення військово-промислового комплексу, диверсифікація механізмів безпекової співпраці та посилення

регіональної координації дозволять країнам регіону ефективніше реагувати на виклики сучасного міжнародного порядку.

Одним із ключових питань, що постають перед Україною в контексті її безпекової політики, є необхідність перегляду підходів до ядерного стримування. У 1994 році Україна відмовилася від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, підписавши Будапештський меморандум, що передбачав гарантії безпеки з боку ядерних держав, зокрема США, Великої Британії та Росії. Однак повномасштабна агресія Росії проти України у 2022 році поставила під сумнів дієвість цього механізму безпеки. З точки зору міжнародного права та стратегічних реалій, це створює підстави для перегляду України своєї ядерної політики та, принаймні, для використання цього питання як важеля у дипломатичних переговорах.

Відсутність власного ядерного потенціалу значно обмежує можливості України у сфері стримування агресора. У сучасній міжнародній системі володіння ядерною зброєю залишається одним із найефективніших інструментів забезпечення національної безпеки. Тому питання ядерного статусу України може розглядатися не лише з позиції відновлення історичної справедливості, але й у контексті стратегічного стримування та запобігання майбутнім актам агресії [10].

Крім цього, критично важливим аспектом безпекової політики України та її партнерів у Балто-Чорноморському регіоні є розвиток військово-промислового комплексу, що має забезпечувати не лише потреби національних збройних сил, але й сприяти підтримці рухів за національне самовизначення, які можуть активізуватися в Російській Федерації в найближчі роки. З історичної перспективи розпад імперій часто супроводжувався збройними конфліктами та боротьбою за незалежність окремих народів, і сучасна Росія не є винятком.

Враховуючи ці обставини, стратегічним завданням країн Балто-Чорноморського регіону є створення потужного оборонного сектору, який дозволить не лише забезпечити їхню власну військову безпеку, але й потенційно підтримати сили, що прагнуть до політичної та національної емансипації всередині Російської Федерації. Це завдання особливо актуальне, оскільки держави регіону стикаються з правовими обмеженнями щодо експорту зброї, що була отримана з інших країн. Наприклад, Польща, яка активно закуповує військову техніку у США та Південної Кореї, не може передавати її третім сторонам без відповідного дозволу. Таким чином, єдиним реальним способом забезпечити незалежність у сфері військового постачання є створення власних виробничих потужностей, здатних виготовляти достатні обсяги озброєння для внутрішніх потреб і потенційної підтримки зовнішніх ініціатив.

Розвиток оборонного комплексу країн Балто-Чорноморського регіону є не лише інструментом забезпечення їхньої безпеки, але й потенційним механізмом довгострокової трансформації простору Східної Європи та Євразії. Це вимагає від країн регіону скоординованих зусиль у сфері військово-промислового виробництва, технологічної кооперації та стратегічного планування, спрямованого на зміцнення безпекової архітектури Центрально-Східної Європи [11].

Наступним стратегічним напрямом співпраці країн Балто-Чорноморського регіону є інформаційна політика та комунікаційні стратегії, спрямовані на формування стійкого міжнародного дискурсу щодо необхідності активної протидії загрозам з боку Російської Федерації. Досвід останніх десятиліть показує, що країни Центрально-Східної Європи змушені докладати значних зусиль для переконання своїх західних партнерів у необхідності жорсткішої позиції щодо російської агресії. У цьому контексті особливого значення набуває розробка ефективної інформаційної стратегії, яка б включала як протидію російській дезінформації, так і формування довгострокових наративів, що сприяють консолідації міжнародної підтримки України та інших країн регіону.

Крім того, важливим аспектом є мобілізація суспільного потенціалу країн Балто-Чорноморського регіону. Виклики, з якими стикається регіон, зумовлюють необхідність зміцнення національної стійкості, розвитку стратегічної культури та формування суспільства, орієнтованого на безпекову самодостатність. В історичному контексті саме екзистенційні загрози нерідко стимулювали держави до технічних, економічних і військових проривів. У цьому сенсі Східна Європа опинилася в точці стратегічного вибору, який визначить її подальший розвиток.

Особливу роль у цьому процесі відіграватиме інтеграція військової та цивільної сфер. Формування суспільств, що приділяють належну увагу оборонним питанням без шкоди для розвитку науки, техніки та освіти, може стати ефективною відповіддю на сучасні виклики. Баланс між милітаризацією та збереженням громадянських прав і свобод є ключовим завданням для східноєвропейських держав, які прагнуть одночасно забезпечити свою безпеку та залишатися демократичними суспільствами.

У довгостроковій перспективі стабільність у Східній Європі є вигідною не лише для держав регіону, а й для всієї західної цивілізації. В умовах ослаблення дестабілізуючого впливу Російської Федерації саме країни Балто-Чорно-

морського простору можуть відігравати ключову роль у безпековій архітектурі Європи, виступаючи гарантами стабільності на східному фланзі євроатлантичної спільноти. При цьому їхня тісна інтеграція з Європою сприятиме зміцненню європейської ідентичності регіону, що створить додаткові можливості для його розвитку та співпраці із західними партнерами [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті здійснено комплексний аналіз безпекової трансформації Східної Європи через призму Балто-Чорноморського союзу, концепції, що розглядається як потенційний інструмент стабілізації регіону в умовах зростаючої загрози з боку Росії. Окреслюються історичні витоки ідеї Міжмор'я, її сучасні трансформації та ключові виклики, що стоять перед країнами регіону на шляху до інтеграції.

Значна увага приділяється геополітичним реаліям, що формують потребу в новій архітектурі безпеки, де країни Центрально-Східної Європи можуть відігравати роль не лише об'єктів, а й активних суб'єктів міжнародної політики. Україна постає центральним елементом цього процесу, адже її територіальне положення, військовий потенціал та політична роль визначають перспективи будь-якого регіонального союзу. Водночас автор вказує на проблеми практичної реалізації цієї інтеграційної ініціативи, зокрема відсутність чіткої спільної стратегії між потенційними учасниками, розбіжності в економічних моделях, а також складнощі у вибудові відносин з НАТО та ЄС.

Стратегічна автономія оборонного сектору, розвиток військово-промислових комплексів, а також спільні оборонні ініціативи розглядаються як необхідні умови зміцнення регіональної безпеки. Важливим є питання зменшення залежності країн регіону від зовнішніх постачальників озброєнь, що потребує створення власних виробничих потужностей. Водночас наголошується на необхідності координації у сфері інформаційної безпеки, оскільки сучасне геополітичне протистояння має значний інформаційний вимір.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі можуть зосереджуватися на розробці більш конкретних сценаріїв регіональної інтеграції, оцінці потенційних моделей оборонного співробітництва та виробленні дієвих механізмів зміцнення інформаційної стійкості. Важливим напрямом подальших розвідок є також питання взаємодії Балто-Чорноморського союзу з ширшими європейськими структурами, зокрема ЄС та НАТО, а також оцінка можливих викликів і ризиків у контексті довгострокових геополітичних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Jakubec, M. *Intermarium: Geopolitical Strategies in Central and Eastern Europe*. Warsaw: Polish Academy of Sciences, 2021. 320 p.
2. Керимоглу, Д. На шляху до Балто-Чорноморського союзу: Міжмор'я як життєздатна модель для Східної Європи Хвиля. – 2023. – 6 листопада. – Режим доступу: https://hvylyya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu#google_vignette, – Дата звернення: 05.05.2024.
3. Larrabee, F. S. *NATO's Eastern Agenda in a New Strategic Era*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2003. 222 p.
4. Бенілюкс у Центральній Європі. Проект «Балто-Чорноморського Союзу»: чи став він ближче за півтора роки війни Путіна? URL: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2066918/beniliuks-u-tsentral-nii-evropi-proiekt-balto-chornomors-kogo-soiuzu-chi-stav-vin-blizhche-za-pivtora-roki-viini-putina>, – Дата звернення: 12.06.2024.
5. Kanet, R. E. (Ed.). *Security Dynamics in the Post-Soviet Space: EU and NATO Responses*. London: Palgrave Macmillan, 2007. 289 p.
6. RAND Corporation. *Building Security in the Baltic-Black Sea Region: Military Cooperation and Strategic Readiness*. Santa Monica, CA: RAND, 2023. 145 p.
7. Górka-Winter, B., & Zięba, R. (Eds.). *Central European Security Concerns: Bridging the Gap Between NATO and the EU*. Warsaw: Polish Institute of International Affairs, 2006. 300 p.
8. Chatham House. *Russian Influence Operations and the Role of Strategic Communications in Europe*. London: Chatham House, 2023.
9. Керимоглу, Д. На шляху до Балто-Чорноморського союзу: Міжмор'я як життєздатна модель для Східної Європи. – 2023. – 6 листопада. URL: https://hvylyya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu#google_vignette, – Дата звернення: 05.05.2024.
10. EUvsDisinfo. *2023 Report on Disinformation Threats in Eastern Europe*. Brussels: European External Action Service, 2023.
11. Delcour, L. *The EU's Eastern Partnership: Geopolitics and Policy Inertia*. London: Palgrave Macmillan, 2011. 256 p.